

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

Kafedra: «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi»

Fənn: «Hüquq nəzəriyyəsi-2»

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU 8. «Hüquq normalarının təfsiri».

Mövzu: Hüquq normalarının təfsiri

Plan

Giriş

1. Hüquq normalarının təfsirinin anlayışı və növləri.
2. Hüquq normalarının təfsirinin üsulları.
3. Hüquq normalarının rəsmi təfsiri aktları, anlayışı və təsnifatı.

Nəticə

Ədəbiyyat:

1. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» -(dərslük). Polis Akademiyası. Bakı -2007.
2. «Hüquq nəzəriyyəsi» sxemlər albomu. Polis Akademiyası. Bakı-2010.
3. M.Məlikova «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı- 1979.
4. M.Məlikova «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı- 1988.
5. V.N.Xropanyuk «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı-1995.
6. V.V.Lazarev. «Ümumidövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı-Qanun-2007.
7. N.İ.Matuzov., A.V.Malğko. «Teoriə qosudarstva i prava».

Moskva-Öristğ-2001.

8. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
9. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi.
10. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.
11. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi.

GİRİŞ

Ümumiyyətlə, hüququn təfsiri hüquq düşüncəsi ilə sıx bağlıdır. Hüququn təfsiri haqqında anlayışa yiyələnmək üçün ilk növbədə təfsirin nə olduğunu təsbit etməklə işə başlamaq daha məqsədə uyğundur. Təfsir anlayışına iki mənada yanaşmaq olar: geniş və dar.

Geniş anlamda təfsir, elə «anlama» mənasına gəlir. Bu anlamda təfsir dildə istifadə olunan bir ifadənin «qavranılması»dır. Hər bir ifadə başa düşülmək üçün izah edilmək məcburiyyətindədir. Bir mətnin dərhal anlaşılması üçün hüququn və ya fəlsəfənin hazırladığı anlaşılma metodikaları arasında böyük fərq yoxdur.

Dar anlamda isə təfsir, konkret vəziyyətlə bağlı istifadə olunan və anlamı üzərində şübhələr olan bir ifadənin izah edilməsidir. İfadənin anlamı üzərində şübhələr yoxdursa, o doğrudan və düşünülmədən anlaşılır. Bu halda təfsirə ehtiyac yoxdur.

«Hüququn tətbiqi mərhələsində hüquq normasının mahiyyət və məzmununun müəyyən olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əks təqdirdə nöqsanlı tətbiq mənfəi sosial nəticələrə səbəb olacaqdır» (7, S. 521).

Ümumi halda təfsirin nə olduğu anlamaq üçün adi həyatdan bir neçə nümunə gətirək.

Nümunə 1.

Baba öz nəvəsinə «yalan danışma» deyir. Yalanın nə olduğunu bilməyən nəvə onun nə olduğunu soruşur. Baba da nəvəsinə yalanın nə olduğu deyir.

Nümunə 2.

Müəllim şagirdlərə «sabah hamının gündəliyi yanında olsun» deyir. Sabah müəllim Əhməddən gündəliyini niyə gətirmədiyini soruşanda, Əhməd cədvəli göstərib, gətirdiyini bildirir. Müəllim də onun gündəlik

deyil, cədvəl olduğunu deyir. Əhməd də gündəliyin nə olduğunu soruşanda, müəllim ona bir gündəlik göstərir.

Göründüyü kimi, bu iki nümunə bir əmri, bir normativ ifadəni, nəhayət, bir qaydanı yerinə yetirmək üçün hər şeydən əvvəl onun anlamını bilmənin vacib olduğunu göstərir. Amma hüquqda, bir qanunun anlamını bilmədikdə, qanun yaradıcısına bunun anlamını soruşub öyrənmə imkanımız yoxdur.

Nümunədən göründüyü kimi təfsir ilə hüquqi təfsir arasında ilk fərq onun anlamının soruşulub öyrənilməsindədir. Yəni, hüquqi təfsirdə, hüquq qaydasının doğru izahının təsbit edilə bilməsi üçün həmin qaydanı yaradana soruşmaq imkanımız yoxdur. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, adi həyatda meydana çıxan problemi həll etmək olur, lakin hüquqda ayrıca olaraq təfsirə ehtiyac duyulur.

Hüququn təfsiri ilə bağlı iki nəzəriyyəyə baxaq:

I. Klassik nəzəriyyə.

II. Realist nəzəriyyə.

Klassik nəzəriyyəyə görə, hər hüquqi vəziyyət üçün uyğun olan bir hüquq qaydası mövcuddur. Bu qayda açıq olmadığı zaman, hakim qanun yaradıcısının iradəsini gözləməlidir. Dolayısıyla, bu nəzəriyyəyə görə, hakimin vəzifəsi sadəcə qanuna uyğun hərəkət etmək və onun tələblərinə riayət etməkdir. Çünki hakim qanun yaradıcısı deyil.

Bu nəzəriyyə, təfsirə dair adətən üç üsulu fərqləndirir:

I. Təfsirin izah edilmə üsulları.

II. Təfsir metodları.

III. Təfsirdə istifadə olunan məntiqi qaydalar.

I. Təfsirin izah edilməsi onun subyektindən asılı olaraq 3 yerə bölünür:

1. Rəsmi təfsir – qanun yaradıcısının özü tərəfindən verilən təfsirdir. Bu təfsirdə qaydanı yaradan subyekt, öz iradəsini bildirməklə hüquq qaydasının anlamını verir.

2. Kazual təfsir – məhkəmələr tərəfindən verilən təfsirdir. Bu təfsir bir növ sərbəstdir. Çünki hakim mövcud işlə bağlı qanuni hökm verərkən, başqa işlə bağlı verilmiş qanuna nəzər salmır.

3. Doktrinal təfsir – hüquq adamları, hüquqşünaslar tərəfindən verilən təfsirilir. Bu təfsir daha çox nəzəri xarakter daşıyır.

II. Təfsir metodlarının da bir neçə növü fərqləndirilir:

1. Qrammatik təfsir – qanun yaradanın nə dediyini anlamaq üçün onun işlətdiyi sözə fikir vermək lazımdır. Bu metodda dilin qrammatik bölməsi və sözlərin məna uyğunluğu mühüm rol oynayır.

2. Tarixi təfsir metodu – bu metoda görə qanunun mövcud anlamı axtarılmır, əksinə onun yaradılması zamanı qanun yaradanın subyektiv iradəsi axtarılır. Ona görə bu metoda «subyektiv metod» da deyilir.

3. Məntiqi təfsir metodu – bəzən maddənin tərkibindəki konkret sözə görə hərəkət etdikdə anlaşılmaqlıq yaranır ki, bu zaman məntiqi metoddan istifadə olunur. Yəni, maddənin anlamı, onun digər maddələr qarşısındakı vəziyyəti və s. təsbit edilir.

III. Təfsirdə istifadə olunan məntiqi qaydaların da bir neçə növü var:

1. Analogiya – qanunda bəlli olan bir məsələ ilə bağlı çıxarılmış qərarın bənzər bir məsələyə tətbiq edilməsidir.

2. Öncəlik – çoxun tərkibində azın olduğunu bildirir, eləcə də daha vacib bir məsələ üçün çıxarılmış bir qərarın ona bənzər daha az vacib məsələ üçün də hüquqi qüvvəyə malik olması mümkündür.

Realist təfsir nəzəriyyəsi.

Birinci hissədə biz klassik nəzəriyyəyə əsasən dedik ki, hakimin hökmü yeni bir şey yaratmır. Monteskyöyə görə, hüquq fəaliyyəti yaradıcı deyildir. Çünki yeni bir şey yaratmır. Hakim mövcud qaydanı sadəcə tətbiq edir.

Məhz realist nəzəriyyə klassik nəzəriyyəyə qarşı qoyulmuşdur. Belə ki, bu nəzəriyyəyə görə həqiqi qanun yaradıcısı, onun mətnini yazan deyil, onun izahını verən şəxsdir.

Realist nəzəriyyə müxtəlif müddələrdən ibarətdir.

1. Norma, qanunun mətni deyil, bu mətnin anlamıdır. Norma olmalıdır. Çünki bu bir davranış qaydasıdır, mövcud ictimai münasibətləri tənzimləyir.

2. Təfsir qaçılmazdır. Bu nəzəriyyəyə görə qanun verildikdə onun mətni, məzmunu izah edilməlidir.

3. Bir hüquqi mətndə birdən çox norma ola bilər.

4. Təfsir, məhz mətnin içərisində olan alternativ normalar arasında həyata keçirilən bir seçimdir.

5. Təfsir təfsirçi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, qanun yaradıldıqda və özü-özünü izah edə bilmədikdə, o, qanunu yaradan subyekt tərəfindən izah edilir.

6. Həqiqi qanunyaradan qanunu yazan deyil, onu izah edəndir. Belə ki, təfsirdən (izahdan) öncə sadəcə mətn varsa, mətndə birdən çox mənə varsa, bu mənələrdən birinin seçilməsi və konkretləşməsi onu izah edən şəxsin subyektiv və sərbəst iradəsi ilə bağlıdır.

7. Təfsir tanıma prosesi deyil, iradəvi prosesdir. Belə ki, klassik təfsir nəzəriyyəsinə görə, təfsir bir «tanıma prosesidir». Yəni təfsiri verən subyektin fəaliyyəti sadəcə təsviri bir fəaliyyətdir. Təfsir bir sıra metodlardan istifadə etməklə mətnin məzmununun aşkara çıxarılmasından ibarətdir. Oxuyucu onu «müşahidə etməklə» kifayətlənir. Lakin realist

nəzəriyyəyə görə təfsir iradəvi bir prosesdir.Çünki onu verən subyekt öz subyektiv iradəsinə uyğun olaraq təfsir verir.

***SUAL 1. HÜQUQ NORMALARININ TƏFSİRİNİN ANLAYIŞI VƏ
NÖVLƏRİ.***

«Hüququn təfsiri – hüququn realizəsi və hüququn tətbiqi prosesinin vacib və zəruri elementidir. Bu və ya digər normanı tətbiq etməzdən əvvəl onun həqiqi məzmununu aydınlaşdırmaq, bəzən izah etmək lazım gəlir» (9, S.478). Hüququn təfsiri - qanunun düzgün, dəqiq və eyni cür başa düşülməsinə və tətbiqinə, qanunvericinin sözlə ifadə etdiyi mahiyyətin aşkara çıxarılmasına kömək edir. Hüququn təfsiri – hüququn realizəsi prosesinin zəruri və ən mühüm elementlərindən biridir.

Təfsir problemi hüquq tətbiqetmənin, yaxud hüququn realizəsi çərçivəsindən kənara çıxır. Birincisi, elmi, yaxud gündəlik dövlət-hüquqi həyatın dərk edilməsi prosesində o, sərbəst əhəmiyyətə malikdir. İkincisi, mövcud normaların məzmunu haqqında dəqiq təsəvvürün zəruriliyi hüquq yaradıcılığının gedişində yaranır. Lakin qanunvericinin rəsmi iradəsini bilmədən yeni aktın qəbulu, mövcud olanları sistemləşdirmək mümkün deyil.

«Təfsirin obyektı – qanunlar və qanunqüvvəli aktlardır. Nəinki onlarda formullaşdırılmış normalar, həm də onlardakı digər hüquq qaydaları mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Təfsirin predmeti qanunvericinin qanunda ifadə olunmuş tarixi iradəsidir. Qanunun təfsiri zamanı qanunvericinin iradəsi də nəzərə alınır, çünki təfsir olunan aktın sonrakı normaları əvvəlki aktların məzmunun birbaşa, yaxud dolayısı yolla dəyişə bilər» (6, S.251).

Hüququn təfsiri mürəkkəb, kompleks hadisədir. Bu hüquq normasını öyrənən müəyyən şəxslərin və orqanların xüsusi fəaliyyətidir. Hüququn təfsiri prosesində təfsir edilən normanın düzgün və eyni cür tətbiqi təmin edilir, norma tətbiq edildiyi zaman meydana gələn anlaşılmazlıqlar və səhvlər aradan qaldırılır. Bu və ya digər hüquq normasını tətbiq etməzdən əvvəl onun həqiqi (əsl) mənasını aydınlaşdırmaq, müəyyən hallarda isə izah etmək lazımdır. Hüququn təfsiri

müxtəlif subyektlərin hüquq normalarının mənasının dərk edilməsinə və izah edilməsinə yönələn mürəkkəb və çoxcəhətli intellektual fəaliyyətdir. Hüququn təfsirini müxtəlif alimlər müxtəlif cür izah edirlər. Bir qrup təfsir dedikdə, aydınlaşdırmanı, digər qrup izah etməni, üçüncü bir qrup isə hüququn təfsirini hər ikisinin, həm izah etmənin, həm də aydınlaşdırmanın vəhdəti kimi müəyyən edirlər. Əgər bu deyilənlərə kompleks yanaşsaq, onda görürük ki, üçüncü hal daha qənaətbəxş və məqsədəuyğundur. Qalan iki yanaşma isə birtərəfli xarakter daşıyır.

Hüquq normalarının təfsiri hüquq normalarının həqiqi mənasının müəyyən edilməsinə yönələn mürəkkəb iradəvi prosesidir. Bu proses iki hissədən ibarətdir.

I. Aydınlaşdırma. II. izah etmə (2, S. 110).

Aydınlaşdırma – təfsir edən subyekt (interpretator) ilk növbədə hüquq normasının məzmununu özü üçün aydınlaşdırır. Hüquq normalarının mənasının aydınlaşdırılması onun tələblərinin düzgün başa düşülməsi və realizəsinin zəruri şərtidir. Aydınlaşdırma hüquq normasına tətbiq edən subyektin şüurunda baş verən daxili təfəkkür prosesidir. Aydınlaşdırma subyektin «özü üçün» və «özündə» olduğu üçün o xarici ifadə forması kəsb etmir.

İzah etmə – hüququn təfsiri prosesinin ikinci elementidir. O, təbii olaraq birinci mərhələnin davamı kimi çıxış edir. Bu zaman «istiqlalət» münasibətlərin digər iştirakçılara ünvanlanır. İzah etmə zamanı aydınlaşdırmanın nəticələri müəyyən zahiri ifadə formasında təzahür edir. Bu zaman o, iki formada ola bilər: yazılı və şifahi formada. Yazılı formada – rəsmi akt şəklində sənəd, hüquqi akt. Şifahi formada – məsələhət, tövsiyə və s.

Normanın izahı o vaxt tələb olunur ki, aydınlaşdırma prosesində nomanın məzmunu aydın olmur. Bütün hüquq normaları aydınlaşdırılır,

lakin o hüquq normaları izah edilir ki, onların həyatda ifadəsi qeyri-dəqiq olur, yaxud təcrübədə düzgün tətbiq olunmur.

Məhz buradan da hüquq normasının təfsiri anlayışı meydana çıxır. Hüquq normasının məzmununun müəyyən edilməsinə, mənə və məqsədlərinin aydınlaşdırılmasına və izahına hüquq normasının təfsiri və ya şərh deyilir.

Hüquq normasının təfsirinin (izahı) normanın tam və dəqiq realizəsini təmin edir və təcrübədə onların tətbiqi zamanı səhvə yol verilməsini aradan qaldırır.

Hüquq normasının təfsiri zəruridir. Onun zəruriliyi hüquq normalarının ümumi xarakteri, habelə hüquq normalarının sistemli xarakteri ilə bağlıdır. Hüquq normalarının təfsiri hüquq normalarının eyni qaydada tətbiq edilməsini təmin edir, qanunda mövcud olan çatışmamazlıqları aradan qaldırmağa imkan verir.

Təfsir elə bir intellektual fəaliyyətdir ki, həmin fəaliyyət prosesində hüququn başlıca xüsusiyyətləri elmi mövqedən dərk olunur, hüquq nomralarında ifadə olunan göstərişlərin mahiyyəti obyektiv və hərtərəfli şərh olunur.

Hüquqi təfsirin səmərəliliyi təfsir edənin hüquq düşüncəsinin səviyyəsindən çox asılıdır. Onun hüquq düşüncəsi nə qədər yüksək olarsa, o qədər az hüquq pozuntusu olar, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları o qədər çox təmin olunmuş olar.

Hüquq normalarının təfsirində xüsusi hüquqi hazırlıq, hüquq elminin yeni nailiyyətlərinin dərindən mənimsənilməsi və yüksək hüquq mədəniyyəti xüsusi rol oynayır.

Hüquqi izahetmə işinin keyfiyyəti, hüquqi normaların həqiqi mənasının anlaşılması, onların düzgün tətbiqi hüquqşünasların peşə hazırlığının səviyyəsindən də çox asılıdır.

Hüquq normasının aydınlaşdırılması, artıq qeyd edildiyi kimi, həmişə onun məzmununun tam aydınlığına və müəyyənliyinə gətirib çıxarmır. Bu müxtəlif səbəblərlə izah olunur. Məsələn, vətəndaşların hüquqi hazırlıq səviyyələrinin aşağı olması hüquq normasının həqiqi məzmununun aydınlaşdırılmasında çətinlik törədir, praktikada hüquq normasının tətbiqində bir çox ziddiyyətlərə rast gəlinir və s. Belə halda onun məzmununun xüsusi izah olunması tələb olunur. Hüquq normasının təfsiri izahı normanın tam və dəqiq realizəsini təmin edir və təcrübədə onların tətbiqi zamanı səhvə yol verilməsini aradan qaldırır. ***Hüquq normasının təfsiri – normanın həqiqi məzmununun açılmasına yönəldilmiş göstərişlər, yaxud tövsiyələrdir.***

Hüquq normalarının təfsiri – səlahiyyətli dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların və ayrı-ayrı vətəndaşların normanın həqiqi mənasının dərk edilməsinə dair fəaliyyətdir.

İndi isə hüquq normalarının təfsirinin növləri ilə tanış olaq.

Hüquqi qüvvəsinə görə təfsir 2 yerə bölünür: rəsmi və qeyri-rəsmi.

Hüquq normalarının rəsmi təfsir aktları bir tərəfdən özündə hüquq normasının məzmunu, digər tərəfdən isə onların tələblərinin konkretliyini və dəqiqliyini ifadə edir. İnterpretasiya aktlarının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar təfsir olunan hüquq normalarını özündə əks etdirən normativ hüquqi aktlarla birlikdə fəaliyyət göstərir.

Rəsmi təfsir aktları qəbul edən orqan, yaxud üzərinə qanunları, yaxud digər normativ aktları təfsir etmək vəzifəsi qoyulmuş orqanlar tərəfindən verilir. Rəsmi təfsir aktları hüquq tətbiqedicilər üçün mütləqdir.

Rəsmi şərhləri və ya izahatları əks etdirən aktlarla normativ-hüquqi aktlar arasında ümumi cəhət də var. Bu ondan ibarətdir ki, onların hər ikisi ümumi məcburi qüvvəyə malikdir. Yəni, hüquq normasının təfsiri aktı müvafiq normanın təfsirə uyğun başa düşülməsini və tətbiqini ümumi məcburi edir. Bundan əlavə, normativ-hüquqi aktlar kimi rəsmi təfsir aktları da dəfələrlə tətbiq olmur və konkret şəxslərə yönəlmir. Onlar da ümumi xarakterli aktlar kimi çıxış edir və bu cəhətinə görə birdəfəlik akt olan hüquq tətbiqetmə aktlarından fərqlənir.

Hüquq normalarının rəsmi təfsiri hüquq normasının səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən verilən təfsirdir. O, məcburi qüvvəyə malikdir. Dövlət orqanları qanunun (hüquq normasının) onlara verdiyi səlahiyyət daxilində qanunla müəyyən edilmiş qaydada və ona uyğun olaraq hüquqi aktlar qəbul edir və hüquq normalarının onları tətbiq edən şəxslər üçün məcburi qüvvəyə malik olan təfsirini verirlər.

Rəsmi normativ təfsir aktları arasında konstitusiya təfsirləri seçilir. Bir çox ölkələrdə bunu Konstitusiya Məhkəməsi edir. Belə ki, həmin hallarda həmin orqan göstərilən normanı təfsir etmək üçün xüsusi səlahiyyətə malik olmalıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IV hissəsinə görə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin konstitusiyanı və digər qanunları izah etmək səlahiyyəti vardır.

Rəsmi təfsirin konkretləşməsi dərəcəsi baxımından 2 növü aid edilir: normativ (ümumi) və kazual (fərdi).

Normativ təfsir yeni hüquq normasını yaratmır, o yalnız qüvvədə olan normanın mənasını izah edir. Normativ təfsirin mahiyyəti ondan

ibarətdir ki, o ümumi xarakter daşıyır, ümumməcburidir. O, konkret bir iş üçün nəzərdə tutulmayıb, hüquq normasının tətbiq edildiyi hallara şamil edilən təfsirdir. Normativ təfsir hüquq norması kimi mücərrəd xarakterə malikdir, yəni konkret situasiyaya bağlanmır. Belə izah təfsir edilən müvafiq hüquq normasının tətbiqi ilə bağlı olan bütün hallara aid edilir.

Hüquq normasının rəsmi normativ təfsirini normanı qəbul etməyən digər orqan da verə bilər. Belə halda həmin orqan göstərilən normanı rəsmi təfsir etmək üçün xüsusi səlahiyyətə malik olmalıdır. Məsələn, qanunverici orqan müvafiq icraedici hakimiyyət orqanına verdiyi qanunun təfsirini vermək səlahiyyəti verə bilər. Nazirlik və baş idarələr də öz növbəsində xüsusi səlahiyyətlər əsasında hökumət tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktların izahını verə bilər. Məsələn, Maliyyə Nazirliyi Nazirlər Kabinetinin dövlət büdcəsinin bölüşdürülməsi məsələsi haqqında qərarını izah edə bilər.

Kazual təfsir – konkret bir iş üzrə həmin işə baxan orqan tərəfindən verilən təfsirdir. O, məcburi qüvvəyə malikdir. Normativ təfsirdən fərqli olaraq, kazual təfsir yalnız konkret bir iş üçün məcburidir. O, başqa işlərə, hətta eyni növdən olan işlərə də şamil edilmir. Konkret iş üzrə hüquq nomrasını izah edən məhkəmə hökmü və ya qərardadı qanunun kazual təfsirinə misal ola bilər. İnzibati orqanların konkret hadisələrə dair aktlarında kazual təfsir verilə bilər. Məhkəmələrin və digər orqanların işinin yaxşılaşdırılması, hüququn təcrübənin unifikasiyası üçün bu təfsirin əhəmiyyəti vardır.

Normativ və kazual təfsir öz məzmununa görə məhkəmə və inzibati təfsirlərə bölünür.

Məhkəmə təfsiri – hüquq normasının mənasının məhkəmələr tərəfindən izah edilməsidir. Məhkəmə təfsiri hüquq normasının məhkəmələr tərəfindən düzgün və birmənalı başa düşülüb, tətbiq

edilməsini təmin edir. Bir sıra ölkələrdə ali məhkəmə orqanlarının mülki və cinayət qanunvericiliyi normalarının aşağı məhkəmə orqanları tərəfindən düzgün tətbiq edilməsi ilə bağlı verdikləri rəsmi təfsir xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ali məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının rəhbər izahatları normanı tətbiq edən bütün məhkəmələr, digər orqanlar və vəzifəli şəxslər üçün məcburidir.

Konkret iş üzrə çıxarılan hökm qüvvəyə mindikdən sonra məhkəmənin hökmdə təsbit olunan izahı bu iş üçün məcburi xarakter daşıyır. Bəzi ölkələrdə məhz ali məhkəmənin aşağı instansiya məhkəmə orqanları tərəfindən hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməsi ilə bağlı verdikləri rəsmi təfsir xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahatları cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar üçün tövsiyə xarakter daşıyır.

İnzibati təfsir – dövlətin icraedici-sərəncamverici orqanı tərəfindən verilən təfsirdir. Bu cür təfsir idarəetmə, əmək, sosial təminat və digər bu kimi məsələlərə aid olur.

Hüquq normasının təfsirləri öz səlahiyyətləri daxilində yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən də verilə bilər. Bu zaman o, həmin əraziyə aid olur.

Rəsmi təfsir akt formasında verilir. Burada hüquq norması bütövlükdə və ya müəyyən hissəsinin təfsiri ifadə oluna bilər.

Qeyri-rəsmi təfsir – hüquq normaları mənasının məcburi xarakter daşımayan təfsiridir. Qeyri-rəsmi təfsiri tətbiq edən subyekt tərəfindən nəzərə alınma da, alınmaya da bilər. O, həm mətbuatda çıxış edib hüquq

nomrasının düzgün şərh edilməsi formasında vətəndaşlar tərəfindən, həm də rəsmi təfsir etmə hüququ olmayan vəzifəli şəxslər tərəfindən verilə bilər. O, hüquqi əhəmiyyətə malik olmasa da, onun əhalinin hüquq düşüncəsi və qanunun mahiyyətini, tələblərini dərk etmək ruhunda tərbiyə edilməsində müəyyən rolu vardır. Bu təfsir qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi işində zəruri olan hüquq mədəniyyətinin inkişafına kömək edir. O, hər hansı şəxs və ya təşkilat tərəfindən verilə bilər. Onun gücü yalnız təhlilin dərinliyində, inandırıcılıqda və əsaslandırılmadadır.

Qeyri-rəsmi təfsir aktları hüquqi faktlara aid deyil və hüquqi nəticələrə səbəb olmur. Qeyri-rəsmi təfsir zahiri ifadə formasına görə şifahi və yazılı ola bilər. Şifahi (vətəndaşların qəbulu zamanı vəkil, hakim, prokuror tərəfindən hər hansı bir hüquq normasının izahı), yazılı isə (dövrü mətbuatda, müxtəlif şərhlərdə və s.) ola bilər.

Qeyri-rəsmi təfsirin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- doktrinal (elmi);
- gündəlik (adi);
- səlahiyyətli (peşəkar).

Bu növlərin hər birinin verdiyi izahlar qanunun mənasının dərin və hərtərəfli başa düşülməsinə kömək edir, vətəndaşların hüquq düşüncəsinin səviyyəsini daha da artırır.

Adi və ya gündəlik təfsir istənilən vətəndaş tərəfindən həyata keçirilə bilər. Belə təfsirdə ictimai həyatın hüquqi hadisələrinə dair hüquqi hisslər, görüşlər formasında ayrı-ayrı subyektlərin hüquq düşüncəsinin səviyyəsi ifadə olunur. Xüsusilə, bu özünü bu və ya digər normativ-hüquqi aktın ümumxalq müzakirəsi zamanı daha dəqiq əks etdirir. Bu cür təfsir vətəndaşlar tərəfindən qadağanlara əməl edilməsi və hüquqi vəzifələrin icrası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hüquq normalalarının doktrinal təfsiri-hüquq normalalarının elmi məlumatlara əsasən aparılan elmi təfsiri. Bu qeyri-rəsmi təfsirin mühüm növüdür. Bu təfsir hüquq elmi tərəfindən təcrübi işlərdə çalışan hüquqşünaslar tərəfindən elmi məqalə və monoqrafiyalarda, şərhlərdə və i.a (əgər o, rəsmi səciyyə daşmırsa, yəni mühazirələrdə və ya mətbuat səhifələrindəki çıxışlarda ifadə edilsə) verilir.

Hüquq normalalarının məzmununun və onların tətbiqi təcrübəsinin doktrinal izahı hüquqi nizamasalmanın qanunauyğunluqlarını, ictimai həyatın təşkilində hüququn rolunu, konkret hüquqi məsələlərin həllini bilməyə və dərinlən başa düşməyə əsaslanır. Belə elmi tövsiyələr rəsmi orqanlara hüquqyaratma və hüquqtətbiqetmə fəaliyyətində kömək edir və həmin fəaliyyəti ictimai inkişafın obyektiv qanunauyğunluğu ilə əlaqələndirilir. Belə təfsir məhkəmələr, istintaq və təhqiqat orqanları üçün məcburi xarakter daşımır.

Peşəkar və ya səlahiyyətli təfsir hüquqi məsələlərlə məşğul olan subyektlər tərəfindən verilir və mütləq xarakter daşımır. Məsələn, vətəndaşların qəbulu zamanı vəkil, hakim və prokurorlar tərəfindən hüquq normasının izah edilməsi. Bu hüquq normasının təfsiri mütləq xarakter daşımır.

Həcminə görə hüquq normaları 3 yerə bölünür:

- adekvat (hərfi);
- məhdudlaşdırıcı;
- genişləndirici.

Bir qayda olaraq adekvat təfsirin öz yeri var. Məhdudlaşdırıcı və genişləndiriciyə isə həmişə bircə mütləq şərtlə normanın gerçək (həqiqi) mənasının hərfi mənası ilə üst-üstə düşməməsi zamanı yol verilir. Bu zaman norma geniş, yaxud artıq onun hərfi mənasında, lakin normanın mütləq həqiqi məzmununa müvafiqliklə izahında təfsir edilir.

Genişləndirici və məhdudlaşdırıcı təfsirin əhəmiyyətinin və rolunun dəyərləndirilməsi zamanı təfsiri normanın qüvvəsinin onda nəzərdə tutulmamış hallara yayılmasının baş verməsi ilə, yəni normanın, qanunun və hüququn analogiyası ilə qarışdırmaq lazım deyil.

Hüquq normasının genişləndirici təfsiri – normanın həqiqi məzmununun onun sözlə ifadə edildiyindən bir qədər geniş başa düşülməsində ifadə olunan təfsir. Hərfi (adekvat) təfsirdən fərqli olaraq, hüquq normasının mənasının onun mətninə nisbətən genişləndirilməsinə gətirib çıxarır. Konkret hüquq normasının təfsiri zamanı təfsirçi qanunverici tərəfindən onun məzmununda nəzərdə tutulmuş fikri əsas götürülməlidir. Bu zaman hüquq normasının mənası onun mətninə nisbətən genişləndirilir.

Hüquq normasının məhdudlaşdırıcı təfsiri – hüquq normasının məzmununu onun mətninə nisbətən məhdud mənada izah edən təfsirdir. Genişləndirici təfsirdən fərqli olaraq, qanunun mənasının onun mətninə nisbətən məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Belə təfsirə yalnız o zaman yol verilir ki, bu, obyektiv olaraq hüquq normasının məzmunundan və mənasından irəli gəlsin. Nə genişləndirici təfsir, nə də məhdudlaşdırıcı təfsir qanunun mənasını, qanunvericinin fikrini təhrif etməməlidir. Əks təqdirdə bu, qanunçuluğun pozulmasına səbəb olardı.

Əgər aydınlaşdırma zamanı müəyyən edilsə ki, hüquq normasının həqiqi məzmunu onun mətni ifadəsindən dardır, bu zaman təfsir məhdudlaşdırıcı olmalıdır. Burada «qanunun ruhu», «qanunun hərfi» mənasından dardır. Məhdudlaşdırıcı təfsirdə normanın mətni ilə onun məzmunu tam uyğunlaşdırılır. Məsələn, Əmək Qanunları Məcəlləsinin 33-cü maddəsində (Rusiya Federasiyası ƏQM) ifadə olunmuş müdiriyyətin təşəbbüsü ilə fəhlə və qulluqçularla əmək müqaviləsini pozması müddəasının məhdudlaşdırıcı təfsirini vermək lazımdır. Bu zərurət ona

görə meydana çıxır ki, həmin məcəllənin 35-ci maddəsində müdiriyyətin həmkarlar komitəsinin razılığı olmadan öz təşəbbüsü ilə əmək müqaviləsini poza bilməməsi göstərilir. Buna görə də 33-cü maddədə ifadə olunmuş normanın məzmununun təfsiri onun mətni ifadəsinə verilməlidir. Belə ki, 35-ci maddəyə uyğun olaraq, müdiriyyət öz təşəbbüsü ilə fəhlə və qulluqçularla əmək müqaviləsini ancaq həmkarlar komitəsinin razılığı ilə poza bilər.

Əgər normanın təfsirinin nəticəsi göstərsə ki, normanın həqiqi məzmunu onun mətni ifadəsindən bir qədər genişdir, onda normanın genişləndirici təfsiri verilməlidir. Genişləndirici təfsirə konstitusiyada ifadə olunmuş «hakimlər müstəqildirlər və ancaq qanuna tabedirlər» müddəasını misal göstərmək olar. Bu maddədə ifadə olunmuş «qanun» termininin həqiqi məzmunu onun hərfi ifadəsindən genişdir. Belə ki, «qanun» dedikdə təkcə dövlətin ali nümayəndəli orqanı tərəfindən verilən aktlar deyil, habelə, qanun qüvvəli aktlar da başa düşülməlidir.

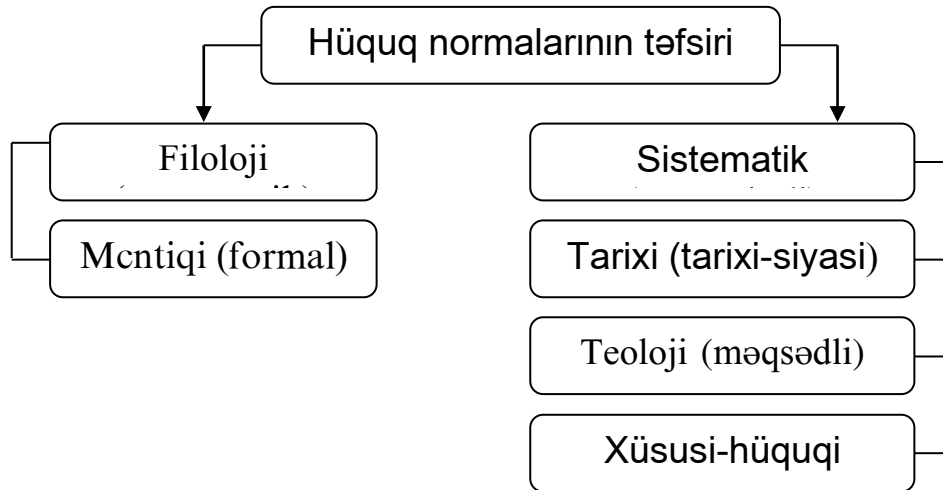
Beləliklə, məhdudlaşdırıcı və genişləndirici təfsir hüquq normasının həqiqi məzmununun onun normativ aktın maddəsində heç də tam və dəqiq olmayan ifadə formasına tam uyğunluğuna gətirib çıxarır.

SUAL 2. HÜQUQ NORMALARININ TƏFSİRİNİN ÜSULLARI.

Təfsirin üsulları hüquq normasının mahiyyət və məzmununu izah etməyə imkan verən üsul və vasitələrin məcmusunu özündə əks etdirir. Təfsir ilk növbədə, normativ aktların aydınlaşdırılmasından, yaxud izahından asılılığa görə bölünür ki, o haqda biz artıq qeyd etdik.

Aktların izahı bir sıra üsullarla əldə olunur. Təfsirin üsulları-hüquqi aktların təhlilinin üsullarının şərti ayrılmış qaydalarının məcmusudur.

Hüquq normalarının təfsirinin üsulları aşağıdakılardır:

Sistematik təfsir – hüquqi tələblərin məzmununun və mənasının onların qarşılıqlı əlaqəsində, sözügedən normativ aktda, institutda və ümumən bütün hüquq sistemində onların yeri və əhəmiyyəti ilə bağlı izahıdır. Bütün normaların, xüsusilə göndərici və blanket normaların sistematik təfsirə ehtiyacı vardır.

İctimai hadisələr bir-biri ilə sıx əlaqə və qarşılıqlı asılılıq vəziyyətində düzgün anlaşıla bilər.

Əlbəttə, ayrıca bir hadisəni öyrənmək üçün onu başqa hadisələrdən müəyyən qədər təcrid etmək lazımdır. Lakin bu təcridmə nisbi xarakter daşıyır, çünki hər hansı bir hadisə yalnız başqa hadisələrlə müqayisə edilib,

onun fərqləndirici cəhətlərinin aşkara çıxarılması yolu ilə öyrənilə və şüurumuzda tam və düzgün əks oluna bilər. Sistematik təfsirlə hüquq normasının qüvvədə olan qanunvericiliyin ümumi sistemində yerini müəyyən etməklə mənası izah edilir.

Bu təfsir üsulunda hüquq normalarının məzmunu həmin normanın digər hüquq norması ilə müqayisə edilməsi və onların bir-biri ilə əlaqəsinin müəyyən edilməsi yolu ilə aydınlaşdırılır.

Sistematik təfsirdə hüquq normalarının məzmunu həmin normanın digər hüquq norması ilə müqayisə edilməsi və onların bir-biriləri ilə əlaqəsinin müəyyən edilməsi yolu ilə aydınlaşdırılır. İstənilən hüquq norması özündə hüquq sisteminin tərkib hissəsini ifadə edir və digər normalarla sıx əlaqədardır. Buna görə də müəyyən hüquq normasının məzmununu izah etmək üçün onun başqa norma ilə məntiqi əlaqəsini müəyyən etmək zəruridir. Eyni zamanda təfsir edilən normanın, onun məzmununa yaxın olan digər norma ilə əlaqəsi müəyyən edilir. Bu zaman normanın hansı normativ aktda ifadə olunmasına (qərarda, fərmanda, qanunda və s.), bu aktda hansı yeri tutmasına diqqət yetirilməlidir. Əgər həmin norma qanun qüvvəli aktda ifadə olunmuşdursa, onda əsas diqqət onun daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan müvafiq qanuna, yaxud digər akta uyğun olmasına yönəldilməlidir.

Sistematik təfsir hüquq normalarını tətbiq edən orqanlar üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. O, hüquqi işin düzgün tövsüfə üçün zəruri şərtlərdən biridir. Məsələn, nəqliyyat maşınlarının idarə olunması və ya istismarı qaydalarının pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan normanı tətbiq etmək üçün məhz hansı qaydaların pozulduğunu dəqiq bilmək lazımdır. Bunun üçün isə həmin normaların əks olunduğu digər normativ aktlara müraciət etmək lazımdır. Bütövlükdə sistematik təfsir hüquq normaları ilə tənzim olunan ictimai münasibətlərin qarşılıqlı əlaqəsi

və asılılığı ilə şərtlənir. Sistemik üsul bizdən heç bir müddəni təcrid edilmiş şəkildə təfsir edilməlidir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32 və 33-cü maddələri bir-biri ilə əlaqəlidir. Əgər şəxsin mənzil toxunulmazlığı yoxdursa, şəxsi toxunulmazlığı da məhdudlaşır.

Sistemik təfsir üsulunun bir çox prinsipləri fərqləndirilir. Belə ki, hüquq sistemi daxilində hüquq normaları qarşılıqlı əlaqə və asılılıq vəziyyətində necə deyirlər «sistemli əlaqə» vəziyyətindədir. Bununla belə mövcud ictimai münasibətlər əsasında qurulan hüquq sistemini qanunverici tərəfindən hüquq normaları arasında yaradılan sistemli əlaqədən fərqləndirmək lazımdır. Qanunverici öz fikrini bir-biri ilə əlaqədə olan və biri digərini tamamlayan bir neçə hüquq normasında ifadə edə bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 132-ci maddəsində deyilir ki, «Döymə» – bu Məcəllənin 128-ci maddəsində göstərilən nəticələrə səbəb olmayan qəsdən döymə və ya sair zorakı hərəkətlərlə fiziki ağrı yetirmədir. Deməli, qanunvericinin fikrini izah etmək, yəni həmin nəticələrin nədən ibarət olduğunu müəyyən etmək üçün həmin Məcəllənin 128-ci maddəsinə müraciət edilməlidir. Maddə 128: Qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma:

Sağlamlığın qısa müddətə pozulmasına və ya ümumi əmək qabiliyyətinin cüzi itirilməsinə səbəb olmuş qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma.

Şərh olunanlardan belə nəticə çıxır ki, hüquq normasının hüquq sistemində tutduğu yerin müəyyən edilməsi onun digər hüquq normaları ilə olan əlaqələrini aydınlaşdırmaq, həmin normalarla müqayisə etmək yolu ilə mümkündür. Sistemik təfsir elə məhz bundan ibarətdir.

Qrammatik təfsir – özlüyündə aktın mətninin morfoloci və sintaksis strukturunun izahına istiqamətlənmiş xüsusi üsulların məcmusudur. O, ayrı-ayrı sözlərin və terminlərin, cümlənin, cümlələr qrupunun bütün

qrammatik mənasının izahını əhatə edir. Bu cür təfsirdə hüquq normasının hipoteza, dispozisiya və sanksiyasının hansı söz və ya cümlədə ifadə olunduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Bunun üçün əvvəlcə ayrı-ayrı sözlərin mənası müəyyənləşdirilir, onların qrammatik forması aydınlaşdırılır, onlar arasındakı əlaqə müəyyən edilir. Sonra isə normanı təşkil edən cümlənin qrammatik və söz tərkibi aydınlaşdırılır. Qrammatik təfsir üsulunda ayrı-ayrı terminlərin əhəmiyyətinin aydınlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Qanunvericilikdə bəzi ümumi terminlərdən istifadə olunur. Lakin bunlardan bəziləri qanunda xüsusi məna kəsb edir. Belə terminlərin izahı bəzən qanunun özündə və digər normativ-hüquqi aktlarda verilir. Müxtəlif normalarda işlədilən terminlərlə ifadə olunan hüquq normalarının tətbiq edərkən, qanunverici orqanın bilavasitə özü tərəfindən nəzərdə tutulan mənanı müəyyən etmək vacibdir. Əks halda bu, hüquqi işin düzgün həll olunmamasına gətirib çıxara bilər.

Hüquq normasını tətbiq edən şəxs hər şeydən əvvəl bu normanın hərfi mənasının aydınlaşdırılması zəruriyyəti ilə qarşılaşır. Qanunvericinin hüquq normasının məzmununu təşkil edən ifadəsi müəyyən hüquq terminlərindən istifadə olunmaqla müxtəlif formalarda ifadə edilir. Hüquq normasını tətbiq edən subyekt qanunvericinin iradəsinin düzgün başa düşmək üçün bu normanın hərfi təfsirindən başlamalıdır, yəni qanunun mənasının qanunvericinin istədiyi kimi şərh etməlidir.

Qrammatik təfsirdə sözün lüğəti mənası əsas götürülür. Bu baxımdan təfsirin «qızıl qaydası» mövcuddur. Yəni, hüquqi dildəki sözün mənası ədəbi dildəki mənası ilə eyni olmalıdır. Ola bilər ki, bir sözün bir neçə mənası olsun. Bununla əlaqədar danışıq, elmi, ədəbi dildə «ictimai razılıq» anlayışı var. Hüquqda elə şeylər var fiksiyadır, yəni həqiqətə qarşı duran uydurmadır və burada hüquqşünaslar arasında ictimai razılıq olur.

Müəyyən tələblər vardır ki, qrammatik təfsirdə onlara yol vermək olmaz.

1. Sinonim və antonimlərdən istifadə.

Əgər hər hansı bir ifadə işlənibsə, başqa qanunda da həmin ifadə işlənəlməlidir. Ədəbi dildə isə əksinə sinonimlərdən daha çox istifadə olunur və bu obrazlılığı artırır. Məsələn, dünya-aləm-cahan və s.

2. Hüquqda yalnız nöqtə, vergül, nöqtəli vergül və tiredən istifadəyə icazə verilir, qanunları isə qadağandır. Çünki hüquqi mətnlər direktivdir və burada sual, nida olmaz.

3. Təfsirin «qızıl qaydası» əsas götürülür. Çünki sözün lüğəti mənası əsasdır. Hüquqda sözün sərbəst mənası çox vaxt itirilir. Məsələn, «soyuq silah» «odlu silah». Burada «soyuq» sözünün hansı mənanı verməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər ola bilər. Ona görə hüquqşünaslar «ictimai razılığa» gəlirlər.

Digər bir misal, «ailə» – sözü məişətdə – baba, nənə, qohumlar və başqalarını əhatə edir. Amma ailə hüququnda ailə – ata, ana, uşaqların qohumluq əlaqələri mənasını verir. Mənzil hüququnda ailə – birgəyaşayış anlamını verir. Ona görə də burada təfsirin «qızıl qaydası» tətbiq edilmir.

Ümumiyyətlə, bəzən məişətdə bir mənə kəsb edən söz, hüquqda başqa mənə kəsb edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 83-cü maddəsində məhkumluğun ödənilməsi hallarını qeyd edir. Məişətdə ödənilmə sözü borcun və yaxud da ziyanın əvəzinin verilməsi, qaytarılması anlamını verdiyi halda, Cinayət Məcəlləsində bu söz şəxsin məhkumluğu olmayan hesab edilməsi üçün müəyyən müddətlərin ötməsi mənasında işlədilmişdir.

«Qızıl qaydanın» tətbiq dairəsi çox məhduddur. Məsələn, haqq, ədalət anlayışlarını «qızıl qayda» ilə təfsir etsək, çətinlik yaranır. Çünki bu gün haqlı olan, sabah haqsız ola bilər.

Hüquq normasının hamı tərəfindən başa düşülməsi üçün qanunverici özü də təfsir verə bilər. Məsələn, qanunverici Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsində izah edilir ki, oğurluq – özgənin əmlakının gizli olaraq talanması, 180-cı maddəsində isə izah edilir ki, soyğunçuluq özgənin əmlakının açıq talanması deməkdir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəllənin 152-ci maddəsində izah edilir ki, mülkiyyət hüququ subyektin ona mənsub əmlaka öz istədiyi kimi sahib olmaq, ondan istifadə etmək və ona dair sərəncam vermək üzrə dövlət tərəfindən tanınan və qorunan hüquqdur.

Hüquq normasının qrammatika qaydaları nöqtəyi-nəzərindən təfsiri, onun mənasının aydınlaşdırılması qrammatik təfsirin bir formasıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəllənin 379-cu maddəsinə görə aşağıdakı hallarda iddia müddətinin axımı dayanır:

-iddianın irəli sürülməsinə fəvqəladə və həmin şəraitdə qarşısı alınma bilməyən hal mane olduqda;

-iddiaçı və ya cavabdeh hərbi vəziyyətə keçirilmiş silahlı qüvvələrin tərkibində olduqda;

-müvafiq icra hakimiyyəti orqanı öhdəliklərin icrası üçün möhlət müəyyənləşdirildikdə;

-fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin qanuni təmsilçisi olmadıqda;

-müvafiq münasibəti tənzimləyən qanunun və ya digər normativ hüquqi aktın qüvvəsi dayandırıldıqda.

Bu maddənin izahı göstərir ki, mülki mübahisələr üzrə iddia müddəti axımının dayanması üçün hipotezədə sadalanan halların heç olmazsa birinin mövcud olması kifayətdir.

Fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 308.1-ci maddəsinin tətbiqi üçün 2 şərtin olması, yəni həmin maddədə göstərilən hərəkətlərin tamah və ya sair şəxsi marağın üzündən edilməsi və

vətəndaşların və ya təşkilatların hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə mühüm zərər vurulması zəruridir. Burada «və» bağlayıcısı hər iki şərtin eyni zamanda mövcud olmasının tələb olunduğunu göstərir. «Və ya» «yaxud» – bağlayıcıları isə göstərir ki, mühüm zərər vətəndaşların və ya təşkilatların hüquqlarına və qanunla qorunan mənafeələrinə ayrılıqda vurulduğu hallarda da həmin maddə tətbiq edilə bilər.

Qrammatik üsulun başqa bir xüsusiyyəti digər ölkələrin qanunlarının tərcümə olunmasıdır. Təbii ki, bu zaman dili bilməklə yanaşı həmin dildəki hüquqi anlayışları da bilmək lazımdır.

Qanunverici bu və ya digər hüquq normasını cəmiyyətin obyektiv qanunauyğunluqlarının tələblərinə müvafiq və konkret tarixi şəraitdən asılı olaraq müəyyən edir.

Tarixi-siyasi təfsir məhz aktın qəbul edilməsinin tarixi şərait ilə, siyasi qüvvələr nisbətilə, sosial-iqtisadi və siyasi faktorlarla əlaqədə qanunverici iradənin məzmununun izahıdır. Burada hüquq dövlətin qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Buna görə də hüquq norması yalnız o halda qanunvericinin iradəsinə uyğun olaraq aydınlaşdırıla bilər ki, qanunvericinin həmin normanı qəbul edərkən nəyi əsas tutduğu, nə kimi məqsədlər nəzərdə tutduğu aşkara çıxarılsın, normanın məzmunu onun meydana çıxdığı tarixi şəraitlə əlaqələndirilmiş olsun. Tarixi-siyasi aydınlaşdırma zamanı hüquq nomasının sosial təyinatı və məqsədlərini, habelə onun qəbulunun konkret şəraitini dərinlən öyrənmək lazımdır. Bu cür yanaşma normanın ictimai-siyasi mənasını, habelə mahiyyət və mənəvi məzmununu açmağa imkan verir.

Tarixi-siyasi təfsir hüquq normalarının dəqiq və düzgün həyata keçməsinə kömək edir, onların tətbiqi zamanı qanunçuluğun pozulmasının qarşısını alır.

Təfsirin üsullarından biri də funksional təfsir üsuludur. Tarixi və funksional üsulları təfsir üsulu kimi qəbul edənlər hesab edirlər ki, bunlar sadəcə olaraq zaman-məkan baxımından fərlənir. Yəni tarixi üsul keçmişə, funksional üsul gələcəyə yönəlib.

Məntiqi təfsir – hüquq normalarının mənasının, onların qanunçuluğun ümumi prinsiplərinə əsasən aydınlaşdırılmasını nəzərdə tutur. O, müstəqil təfsir üsulu olmaqla, qanunun mənasını məntiq qanunlarını tətbiq etməklə aydınlaşdırmaqdan ibarətdir və o, bütün təfsir növlərinə tətbiq edilir.

Məntiqi təfsir sistemətik təfsirdən onunla fərlənir ki, belə təfsirdə hüquq normalarının hüquq sistemindəki yerini müəyyən etməyə ehtiyac qalmır. Normanın quruluşunu təşkil edən elementlərin (hipoteza, dispozisiya, sanksiya) aşkar və müqayisə edilməsi də qanunun məntiqi təfsirinə daxildir.

Məntiqi təfsir – bəzən qanunvericinin ifadə formasını uğursuz seçməsi ucbatından öz hərfi mənası ilə uzlaşmayan normanın mənasını izah etmək üçün məntiqin qanunlarının və qaydalarının sərbəst ifadəsini nəzərdə tutur.

Teoloci (məqsədli) təfsir – hüquqi aktların qəbul edilməsinin birbaşa, ayrıca, son məqsədlərinin müəyyən edilməsinə istiqamətlənmişdir.

Xüsusi-hüquqi təfsir – təfsirin başqa üsullardan ayrılan, xüsusi terminlərin, qanunvericinin iradə ifadəsinin texniki-hüquqi vasitə və üsullarının təhlili ilə əlaqədar üsullar məcmusudur.

Ümumiyyətlə, hüquq normalarını izah edərkən yuxarıda göstərilən bütün üsullardan istifadə etmək lazımdır. Yalnız onların birgə tətbiqi təfsir olunan hüquq normasının mənasının dəqiq və düzgün başa düşülməsinə kömək edir.

SUAL 3. HÜQUQ NORMALARININ RƏSMİ TƏFSİRİNİN AKTLARI, ANLAYIŞI VƏ TƏSNİFATI.

Ümumiyyətlə, hüquqi akt dedikdə – hüquqi əhəmiyyətə malik olan və özündəki informasiyanı xüsusi formada ifadə edən rəsmi yazılı sənəd başa düşülür. Bu sənədlər həmişə müəyyən olunmuş qaydaya uyğun hazırlanır. Hüquqi aktların bir neçə növü vardır. Bunlardan biri də hüquq normalarının təfsiri və ya izahı aktlarıdır. Təfsir aktlarına keçməzdən öncə onun digər hüquqi aktlardan fərqli xüsusiyyətlərini qeyd etmək yerinə düşər.

Normativ-hüquqi aktlar bütövlükdə hüquqi aktların başında durur. O mənada ki, bütün digər hüquqi aktlar normativ hüquqi aktlardan törəmə aktlardır, yaxud onlara görə hazırlanır. Normativ hüquqi aktlar digər hüquqi aktlardan, ilk növbədə ümumi, tipik hallarda dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulan normalardan ibarət olması ilə fərqlənir.

Hüquq normalarının tətbiqi aktları da hüquqi məzmununa malikdir, lakin onlarda hüquq normaları yoxdur. Həmin aktlarda mövcud olan göstərişlər fərdi xarakter daşıyır. Yəni onlarda ümumilik yoxdur. Bu aktlar konkretir və müəyyən normativ-hüquqi aktda ifadə olunan hüquq norması əsasında yaranır. Bu o deməkdir ki, hüquq tətbiqetmə aktı ümumi davranış qaydalarını – hüquq normalarının fərdi hallara, münasibətlərə, tətbiq olunmasını rəsmiləşdirən akt kimi çıxış edir. Normativ hüquqi aktlardan fərqli olaraq hüquq tətbiqetmə aktlarının ünvanlandığı subyektlər dəqiq məlumdur və konkretir. Normati-hüquqi aktlar isə konkret subyektlərə ünvanlanmır. Konkretləşməni hüquq tətbiqetmə aktları həyata keçirir.

M.Məlikovanın yazdığı kimi, bu cür aktlar ümumi davranış qaydalarının konkret hallara tətbiq olunmasına kömək etməklə bir növ normativ aktları konkretləşdirir. Ona görə də hüquq normalarının tətbiqi aktları adətən konkret subyektin ünvanına yönəldilmiş olur. Bu baxımdan hüquq tətbiqi aktları qanunverici orqanın müəyyən etdiyi qaydalar ilə konkret həyatı faktlar arasında bir növ əlaqələndirici rol oynayır, xalqın normativ aktlarda ifadə olunan dövlət iradəsinin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir.

Hüquq tətbiqetmə aktının qüvvəsi konkret münasibətlə məhdudlaşır. Normativ-hüquqi aktlar isə normalarda nəzərdə tutulan bütün hallarda və münasibətlərdə öz hüquqi qüvvəsini göstərir. Hüquq tətbiqetmə aktı konkret münasibətdən asılı olaraq qüvvədə olur və münasibət bitdikdən sonra öz qüvvəsini və əvvəlki əhəmiyyətini itirir. Məsələn, hansısa şəxsin başqasına vurduğu zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar məhkəmənin çıxardığı qərar icra olunduqdan sonra onun qüvvəsi başa çatır.

Hüquq normalarının təfsiri və ya izahı aktları normativ-hüquqi aktlarda ifadə olunan hüquq normalarının məzmununu açır, məna və məqsədlərini, qanunvericilikdə istifadə olunan istilahları, kimə və necə tətbiq edilməsini aydınlaşdırır, təsir hüdudunu müəyyənləşdirir. Hüquq normalarının təfsiri normaları şərh edən subyektlərdən asılı olaraq iki cür olur:

- 1) rəsmi təfsir
- 2) qeyri-rəsmi təfsir.

Hüquq normalarının rəsmi təfsiri hüququn təfsiri aktlarında ifadə olunur.

Əgər normativ-hüquqi aktlar hüquq normaları müəyyən edir, dəyişdirir və ya ləğv edirsə, hüquq normasının təfsiri aktları hüquq normalarının mənasını aydınlaşdırır, məzmununu açır. Beləliklə də, normativ-hüquqi aktlardan fərqli olaraq bu aktlar hüquq normaları

yaratmır. Normativ-hüquqi akt şərh edilərkən ona dəyişikliklər edilməsinə, konkretləşdirici normalar əlavə olunmasına yol verilmir, belə aktlar yalnız mövcud hüquq normasını izah edir. Rəsmi şərhləri və ya izahatları əks etdirən aktlarla normativ-hüquqi aktlar arasında ümumi cəhət də var. Bu ondan ibarətdir ki, onların hər ikisi ümumi məcburi qüvvəyə malikdir. Yəni hüquq normasının təfsiri aktı müvafiq normanın təfsirə uyğun başa düşülməsini və tətbiqini ümumi məcburi edir. Bundan əlavə normativ-hüquqi aktlar kimi rəsmi təfsir aktları da dəfələrlə tətbiq olmur və konkret şəxslərə yönəlmir. Onlar da ümumi xarakterli aktlar kimi çıxış edir və bu cəhətinə görə birdəfəlik akt olan hüquq tətbiqetmə aktlarından şamil edilən təfsirdir. Normativ təfsir hüquq norması kimi mücərrəd xarakterə malikdir, yəni konkret stansiyaya bağlanmır. Belə izah təfsir edilən müvafiq hüquq normasının tətbiqi ilə bağlı olan bütün hallara aid edilir.

Hüquq normasının rəsmi normativ təfsirini normanı qəbul etməyən digər orqan da verə bilər. Belə halda həmin orqan göstərilən normanı rəsmi təfsir etmək üçün xüsusi səlahiyyətə malik olmalıdır. Məsələn, qanunverici orqan müvafiq icraedici hakimiyyət orqanına verdiyi qanunun təfsirini vermək səlahiyyəti verə bilər. Nazirlik və baş idarələr də öz növbəsində xüsusi səlahiyyətlər əsasında hökumət tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktların izahını verə bilər. Məsələn, Maliyyə Nazirliyi Nazirlər Kabinetinin dövlət büdcəsinin bölüşdürülməsi məsələsi haqqında qərarını izah edə bilər.

Kazual təfsir – konkret bir iş üzrə həmin işə baxan orqan tərəfindən verilən təfsirdir. O, məcburi qüvvəyə malikdir. Normativ təfsirdən fərqli olaraq, kazual təfsir yalnız konkret bir iş üçün məcburidir. O, başqa işlərə, hətta eyni növdən olan işlərə də şamil edilmir. Konkret iş üzrə hüquq normasını izah edən məhkəmə hökmü və ya qərardadı qanunun kazual təfsirinə misal ola bilər. İnzibati orqanların konkret hadisələrə dair

aktlarında kazual təfsir verilə bilər. Məhkəmələrin və digər orqanların işinin yaxşılaşdırılması, hüququn tətbiqi təcrübəsinin unifikasiyası üçün bu təfsirin böyük əhəmiyyəti vardır.

Normativ və kazual təfsir öz məzmununa görə məhkəmə və inzibati təfsirlərə bölünür.

Hüquq normalarının təfsiri aktlarına Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi barədə qərarlarını, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlarını misal göstərmək olar. Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və Azərbaycan Respublikasının qanunlarının rəsmi şərhini Konstitusiyanın 130-cu maddəsinə əsasən (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi verir.

Bəzi müəlliflər təfsir aktını hüququn formalarından (mənbələrindən) biri hesab edir, digərləri isə iddia edirlər ki, təfsir aktı hüquq norması müəyyən edilmir, xitam edilmir və dəyişilmir.

Hüququn təfsiri aktlarının öz xüsusiyyətləri vardır. Onlar ümumməcburi davranış qaydaları müəyyən etmirlər və müstəqil əhəmiyyətə malik deyillər. Onlar normativ-hüquqi aktlardan asılıdır və onlara xidmət edirlər.

Təfsir aktını həm hərəkət, həm də sənəd kimi nəzərdən keçirmək zəruridir. Sənəd kimi o, yazılı və şifahi ola bilər. Təfsir aktlarını müxtəlif əsaslara görə təfsir etmək olar.

I. Xarici formasına görə:

1) yazılı və 2) şifahi.

Yazılı aktlar müəyyən struktura malikdirlər, yəni onların rekvizitləri olmalıdır:

- 1) aktın növünün adı;
- 2) hansı hüquq normalarına aiddir;
- 3) aktı kim, nə vaxt vermişdir;
- 4) nə vaxt hüquqi qüvvəyə minmişdir.

II. Hüquqi əhəmiyyətinə görə:

- 1) normativ
- 2) kazual.

Normativ aktlar qeyri-müəyyən subyektlər dairəsinə aiddir və təfsir edilən norma reallaşdırılan zaman tətbiq edilir. Bu mənada o, ümumməcburi xarakter daşıyır. Kazual aktlar isə konkret hadisə və subyektlərə aiddir.

Normativ təfsir aktı müvafiq hüquq normasının tətbiqi ilə bağlı bütün hallara aid edilir. Bu təfsir aktı hüquq normasının və ya normalarının bütün şəxslər və orqanlar üçün müvafiq hüquq normasının tətbiqi ilə bağlı məcburi xarakter daşıyan rəsmi aktdır. Məsələn, qanunverici orqan müvafiq icraedici hakimiyyət orqanına verdiyi qanunun təfsirini verdiyi akt və s.

Kazual təfsir aktı ona görə belə adlanır ki, həmin təfsir aktı yalnız konkret hala (kazusa) aid edilir. Kazual təfsir aktı o zaman meydana çıxır ki, hüquqi tətbiq edən aşağı orqan konkret hüquqi iş üzrə düzgün olmayan qərar çıxarır və bu qanuna müvafiq olmur. Kazual təfsir aktı ancaq konkret iş üzrə məcburidir.

NƏTİCƏ

Ümumiyyətlə, hüquq normalarının məzmununun izah edilməsi onun məzmununun elə başa düşülməsinə gətirib çıxarmalıdır ki, bu onun tam və dəqiq realizəsini təmin etmiş olsun. Təfsirin nəticələri hüquq norması məzmununun tam aydınlığı və müəyyənliyi olmalıdır. Məqsəd aydınlığı – bu normanın məzmununu dərindən başa düşülməsi, təfsir üzrə gəlinən nəticənin konkretliyi, dəqiqliyi deməkdir. Məqsədin müəyyənliyi

isə hüquq nomrasının məzmununun konkretliyi, çıxarılan nəticənin vahidliyi ilə xarakterizə edilir.

Hüquq normasının aydınlaşdırılması, artıq qeyd edildiyi kimi, həmişə onun məzmununun tam aydınlığına və müəyyənliliyinə gətirib çıxarmır. Bu müxtəlif səbəblərlə izah olunur. Məsələn, vətəndaşların hüquqi hazırlıq səviyyələrinin aşağı olması hüquq normasının həqiqi məzmununun aydınlaşdırılmasında çətinlik törədir: praktikada hüquq normasının tətbiqində bir çox ziddiyyətlərə rast gəlinir və s. belə halda onun məzmununun xüsusi izah olunması tələb olunur. Hüquq normasının təfsiri-izahı normanın tam və dəqiq realizəsini təmin edir və təcrübədə onların tətbiqi zamanı səhvə yol verilməsini aradan qaldırır. Hüquq normasının izahı-normanın həqiqi məzmununun açılmasına yönəldilmiş götürüşlər, yaxud tövsiyələrdir.

Beləliklə, bütün qeyd etdiklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, təfsir hüquq normalarının düzgün və birmənalı dərk olunması və tətbiqini təmin edir.